

ЛИНГВИСТИКА И СЕМИОТИКА LINGUISTICS AND SEMIOTICS

За семантиката на словесните асоциации

Иван Касабов

Нов български университет

On the Semantics of Word-Associations

Ivan Kasabov

New Bulgarian University

There are different points of view for classifying word-associations and clarifying their semantic correspondences. A semantic approach to the problem of the word's association calls for discovering words in their semio-linguistic functions. It needs to distinguish between two principally different functions of one and the same word: as word-stimulus like *theme* and as word-reaction like *rhema*, in so-called psycholinguistic experimental research of word associations. The claim in this paper is that from a semantic point of view, the word-reaction as *rhema-predicate* in the *object's syntactical position* strives to become a singular word „semantic definition“ of a *theme-nominator* as the word-stimulus like the *subject of speaking and thinking*. This means that every single word has to identify a corresponding object, or to be understood as presented in its specific features in an actual act of communication i. e. it is a predicative sign of speech or thought.

Key words: word-associations, semio-linguistic functions, rhema-predicate, theme-nominator.

Централният проблем в семантиката е изясняването на системната организация на значенията на думите в езика, т.е. търси се отговор на класическия въпрос: „в каква степен значенията на думите може да се разглеждат като образува-

щи структура“ (Йелмслев 1958: 636–654). Този проблем се свежда до изследване не само на синтагматичните отношения в езика, но и на парадигматичните, или на „връзките по асоциация в езиковия ансамбъл“, където „*tout se tient*“ (Сосюр 1916). На асоциациите между значенията на думите в езика е отделяно специално внимание още от античните софисти при откриването и систематизацията на тропите, или т.нар. *Горгиеви фигури*. Аристотел разглежда асоциациите като резултат на предишни последователни или едновременни появи на идеи в опита, но преди всичко – като пряко свързани с качеството на идеите, като един образ се асоциира с други образи, които са сходни или контрастни с него. Добре известна е и значимостта, която Фройд отдава на т.нар. свободни асоциации в класическата психоанализа, при интерпретацията на сънищата и *lapsus linguae*, вече разглеждани другаде (Касабов 1997–1998), както и идентифицирането (Тодоров 1977: 295, 315 и сл.) на различните видове „свободни асоциации“ и неволни речевни грешки като основни реторически тропи (метафора, метонимия, синекдоха, алегория, параномазия, антанаклаза, силепса) и общата асоциативност на езиковия символизъм.

Показателна е и класическата класификация на асоциациите от Вунд на *външни* и *вътрешни*, в която външните се подразделят на *асоциации на едновременно възникнали идеи* – между части от единична идея (т.е. отношение част–цяло и обратно) и между независими, едновременно съществуващи идеи, както и на *асоциации на последователно възникнали идеи* – звукови, или собствено словесни, и зрителни или други възприятия. Вътрешните асоциации се делят на *йерархични* – на надредна идея и на подредна идея, *съподчинителни* – по сходство и по различие, и на принципа на *зависимост* – за причинно-следствени и за целеви отношения. Представяне и на други класификации и коментари виж у Герганов (1984: 36–37).

Семантичното разглеждане на предложената от Вунд класификация на асоциациите показва преки съответствия с основните семантични отношения в езика. При *външните асоциации* основното подразделение *асоциации на едно-*

временно възникнали идеи съответства на *парадигматичните* езикови отношения, където асоциациите между части от единична идея, т.е. отношение част–цяло и обратно, съответстват на това, което е известно като *синекдоха*, а асоциациите между независими, едновременно съществуващи идеи съответства на *метафора*. Второто основно подразделение на външните асоциации – *асоциациите на последователно възникнали идеи* (звукови, или собствено словесни, и зрителни или други възприятия) – съответства на *синтагматичните*, или *метонимичните* езикови отношения.

Първото подразделение при *вътрешните асоциации* е на *йерархичните асоциации* – на надредна идея и на подредна идея, което съответства на *хиперо-хипонимичните* семантични езикови отношения. Второто подразделение на *съподчинителните асоциации* – по сходство и по различие – съответства на *синонимно-антонимните* езикови отношения. За третото подразделение по принципа на *зависимост* – за причинно-следствени и за целеви отношения (като че ли) е по трудно да се намерят съответствия в езика, но всъщност те са или *акузативни* – като преки допълнения, най-ясно проявявани в т.нар. *етимологична фигура* от типа *ден денувам, пиша писмо, играя игра*, или *общо-локативни* (есивно-транслативни или функционално-транслативни), *творително-винителни* – фактитивни отношения¹: *акузатив-транслатив*, превръщане в „друго нещо“, метаморфоза с най-ярка проява в разликата между функцията на думата като *обект на глаголното действие* или като *сказуемо определение*. Сrv. примерите на Балан *ледъ възтъ = „стана лед“* (неодушевно), но *търъм възтъ волъ „бик стана волът“* (творителен) или в руски: *он депутат ↔ он (професор) избран депутатом* и примера на Балан за български *Избраха го кмет* (Балан 1947: 203, 208).

Посочените съответствия предразполагат към припомняне на ролята на Вунд² и в изясняването на проблема за падежите. Известно е, че при описание на падежните системи на различни езици той отделя „абстрактните“ (на понятийното

¹ Вж. по-подробно в Касабов 2010.

² Пак там.

мислене) „граматически“ функции със съответните падежи: субектна (на *деятелия*, или *номинатив*), обектна (на *целта*, или *акузатив*), косвено-обектна (*датив*) и *предикативна* от *применно-притежателната*, или „свързваща, конекторна“ (*генитив*), и други, като *инструментална*, за *време* и *място*, за *мяра* и за *начин* по-„конкретни“, „локални“ (на *нагледа*) функции. Съпоставянето с класификацията на падежите по-ясно показва връзките между подразделени-ята в класификацията на асоциациите и групирането на падежите в езиците като „абстрактни, граматически“ и „конкретни, локални (на *нагледа*)“, особено при по-специално внимание към подчертаното съответствие при *обектната* (на *целта*, или *акузатив*) и *предикативната* граматична падежна функция.

Изследването на словесните асоциации от семантична гледна точка изисква преди всичко да се изясни какво представлява всяка зададена единична, контекстово изолирана дума стимул и какво представлява съответстващата на стимула изолирана дума реакция. Изглежда, че те (като контекстово изолирани думи) са в еднаква семантична позиция и отношенията на еквивалентност между тях може да се разглеждат като реципрочни. По същество обаче всяка дума, зададена като стимул, е в семантичната роля на *тема* и предизвиква съответна дума реакция, която се стреми да стане нейно еднословно определение-дефиниция (като *рема*). Така, най-адекватната еднословна дефиниция на думата *тема* е нейна типична *рема*, т.е. дума като *сказуемно определение* в пропозицията на съставно *сказуемо*. Типичен пример за това е семантичната редувантност в т.нар. *етимологична фигура* като *ден денувам, нощ ношувам, град градя, игра играя* и под., където ясно личи разликата между думата стимул като *тема-денотатор* (или *онома-номинатор*, напр. *животно* в *номинатив*) и формално същата дума като *рема-предикат* (определител-глагол или в *сказуемно определение*, напр. *е животно* във втори *номинатив* или *номинатив-акузатив*, срв. и примерите на *Балан по-горе*). За сравнение – *темата* е заглавната дума **ЖИВОТНО** от лявата страна на речника, а *ремата* е същата дума, но в нейното значение: = *е животно*

= *е живо* = *живее*, *животинства, от дясната му страна. Думата-денотатор (*тема*) + думата *сигнификатор* (*ейдос*, или *образно-предметното й значение*) = думата *символ* (*сигнификативно-денотативен номинатор* с *образно-понятийно предметно значение*). Думата *символ* се проявява заедно със своето значение „*висш вид живо същество* (различно от *човека*)“ само като *рема-предикат* в *изреченска пропозиционална фраза*, където е обект на *изказа* (и на *мисълта* за предмета на думата).

Ясно е, че всяка дума (като напр. *животно, камила, камък*) има конкретно *образно-предметно информационно значение* в конкретен акт на *изказване*, както и *ситуационно-контекстуално значение*, типично за такива конкретни *изказвания*. Същата дума има значения и *самостоятелно*, без контекст (*извън актуален акт на изказ* и типично *ситуативно изказване* или без да е свързана в *изречение*). Тя може *самостоятелно* да има значение на *денотираща конкретен реален предмет* (напр. *камила*) пред очите в *актуална ситуация*. Тази дума може да има значение на *денотатор* на даден предмет само чрез името (*названието*) си, както думата *камила* *денотира* или „*посочва предмета камила*“ за този, за когото *животното* не е пред очите му, но го *разпознава* чрез *названието*. От друга страна, думата, *взета самостоятелно*, може и да се *схваща* само в *значението си* на образ на *назовавания* от нея предмет или в *образното си значение*. В пълнотата на своето значение обаче е *самостоятелно разглежданата дума* като *символ*, в своето *предметно-понятийно значение* или в *собствената си полисемантична цялост* и *семантична обвързаност* с останалите думи като *нея* (а чрез тях и с всички останали думи в *езика*). И още по-обхватно, думата *символ* е *акустично-смислова* и *денотативно-сигнификативна образно-понятийна единна цялост*, способна да *назовава* всички *предмети-екземпляри*, осмисляни в *тип* чрез *нея*. Такава дума има и *предикативно обусловено значение* в *сказуемо на изречение*, където *обединените* в думата *символ* *нейни сигнификативно и денотативно значение* са *представени* и като *реализирано свързани* в *казването на нещо за нещо* чрез *изреченската предикация-пропозиция*. И всичко това тук се казва, за да се

подчертае, че в т.нар. свободен асоциативен експеримент думата реакция е *отговор-реплика с определение-рема* на думата стимул-тема в инсценирана липса на речева ситуация, но в предизвикан когитативен диалог, където реакцията е мисловен обект или значение, предмет на мисълта на стимула субект. Така се оказва, че „свободата“ на асоциациите е само в избора на типа „еднословна дефиниция“ на думата стимул.

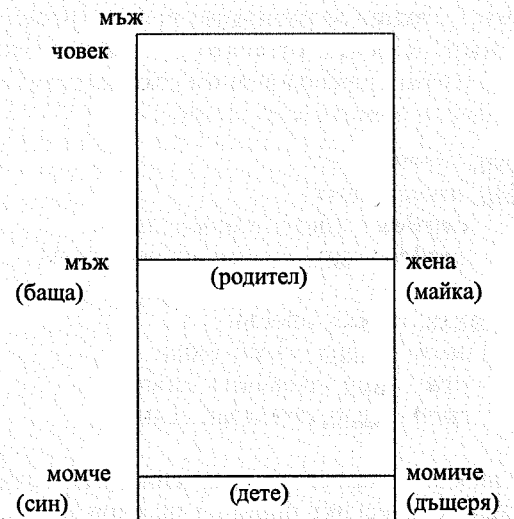
Дотук бе обсъдена темо-ремната дефиниция от типа *figura etymologica*. Друга възможност за еднословна дефиниция е чрез *епитет-атрибутор* или „поетичен“ образ, основана на предметния образ на думата. Елементарната степен на предметната образност се проявява в базовата фигура-троп *епитет* (срв. т.нар. *постоянен* епитет в *трева зелена, вода студена* или *бистра водица*). Пример за такава семантична връзка е най-честотната словесна асоциация *бистра* за дума стимул като *вода, топло* (но и *рема грее*) – за *слънце, небе* и *море* – за *синьо*, в речника *Български норми на словесни асоциации* (Герганов 1984). Другата елементарна образна възможност е огледално симетричната проста реторична фигура на *сравнението* като *устойчиво*, срв. *те (влюбените) са си лика прилика като два стръка иглика, слон (като) балон*. Сравни и *сняг* за *бял*, *сажди* за *черен*, *вино* и *кръв* за *червено*, *мед* за *сладък* в Речника (Герганов 1984). От тази гледна точка нормални и редовни са и смятаните за синтагматични асоциации „синтагматични допълнения-уточнения“ на двусловни термини, като например *хайвер* за *черен*.

Епитетът и сравнението, като базови тропи, основани на предметния образ на думата, създават възможността за образуване на основните тропи – *метафората, метонимията, синекдохата* и *алегорията*, обединени от езиковия *символ*.

Следваща възможност за еднословна дефиниция е чрез образна сигнификация или чрез образното предметно значение. Цялостният (идеално-предметен) *образ* на предмета на думата знак по същество е мисловен образ на нивото на представата. Той е образ на типичното в предмета с необходимите и достатъчни за схващането му съществени черти, представен като изпъкващ в обкръжението, на фона на също така необходимите и достатъчни за същностното му опреде-

ляне предмети. Както всеки *образ* в изкуството, той е рамкиран, представен „в кадър“. Рамката е основен момент за цялостния образ-фигура, тъй като го отграничава от всичко, което вече не е предметът. Така например фигурата на *бащата* може да бъде представена чрез включването на фоновата фигура на *майката*, която го изяснява негативно-същностно (като неговото семантично противоположно), на фоновата фигура на *мъжа*, която го изяснява родово-видово хиперонимно, и на фоновата фигура на *сина* (дете) като родово-видово хипонимно. По модела на такива последователни триъгълни отношения е построен речникът на Молинер (Молинер 1966).

В рамките на посочените отношения не е трудно да бъдат обяснени и нормативните словесни асоциации в Речника (Герганов 1984), както и редовно повтарящите се по модела на семиотичния квадрат (вж. Касабов 2006) – първи, втори и трети по честота асоциации на всяка зададена дума стимул, на същия принцип, представен на следната схема.

Тази елементарна схема много по-просто и ясно обяснява нормите на „асоциациите“ на (за)дадена дума стимул.

Независимо от различните психологически интерпретации по правило всяка зададена дума (напр. *мъж*, *баща*), с нейното полагане, предизвиква асоциация с думата, изразител на противоположен смисъл (*жена*, *майка*), и с думата с противоречив на противоположния и хипонимен на смисъла на зададената дума смисъл (*момче*, *син*). Самата положена дума (*мъж*, *баща*) пък е семантичен резултат от подобни отношения спрямо своя хипероним (*човек*) от надредния семиотичен квадрат. Със семантичните отношения, породени от този квадрат, просто и непротиворечиво се обясняват редовните хипонимно-хиперонимни отношения в лексикалната езикова система, както и „частичната синонимия“ помежду им. Без особени комуникативни проблеми един и същ човек може да бъде синонимно наречен и *мъж*, и *момче*, както и *жената* – *момиче*, и обратно.

На принципа на семиотичния квадрат се обясняват и парадигматичните (антонимни) асоциации от типа *черен* – *бял*. Ето за по-голяма пълнота на впечатлението и други десетина от най-фреквентните думи стимули с трите най-честотни думи като техни реакции от цитирания речник (но не изобщо, а от същата част на речта, от която е и думата стимул), и то – в преки аналози с преводните им съответствия в руски, английски, френски, немски и др. езици:

бял – *черен*, *светъл*, *цвет*

черен – *бял*, *тъмен*, *цвет*

студен – *топъл*, *хладен*, *леден*

хладен – *сит*, *жаден*, *вълчи-хладен*

гладък – *грапав*, *лъскав*, *плосък*

мъж – *жена*, *човек*, *баща*

ден – *нощ*, *светлина*, *слънце*

град – *село*, *столица*, *селище*

Както се вижда от простото сравнение, във всички тези случаи действията логическият принцип на едни и същи отношения, породени в семиотичния квадрат. Така поне би могло да се интерпретират асоциативните данни от такъв тип пси-

холингвистичен експеримент – като показателни за съответствието със семантичните структури в съзнанието на носителите на езика. Както бе показани другаде (Касабов 2006), същият принцип действа не само между думите („синонимно“), но и при разпределението на отделните значения в многозначната дума („полисемантично“).

Накрая следва да се каже нещо и за думата символ като интерпретационно, обосновано разбрана самостоятелна *ду-ма-аргумент*, т.е. за думата не като (научно) понятие термин или като нейна дефиниция, а по-скоро като стремеж към постигане чрез нея на *идеята* за предмета ѝ в идеал, реализиран обаче в културната практика като разбиране-убеждение, или *докса*. В многобройните изказвания и разкази и в безбройните изреченски твърдения думата се утвърждава многократно (и от някои говорещи – авторитетно) до такава степен, че всеки да придобие убеждение в нейния смисъл и адекватност. По този начин се постига разбиране на думите в езика не само като за актуално означаващи пълнозначни думи символи с предметни значения, но и като за общостно споделено мнение, основано на безбройни повтарящи се аргументирани разбираня-убеждения (*doxa*) за тези символи като за *реални* пълноценни думи-знаци на нещата-предмети. Тази реалност на думите като знаци се основава на многократно повтаряните актуални (синтагматични) свързвания на думите помежду им, както и на думите с означаваните от тях предмети.

Многобройните повтарящи се речево-езикови употреби на дадени думи за даден тип предмети и за определени конкретни предмети от този тип водят до убеждаващо умозаклучение за закономерността на значенията на думите и техните означения по пътя на *индукцията*. Способността за закономерното означаване на даден тип предмети (при всяко изказване) с определена дума и правилното денотиране на конкретните предмети от този тип чрез тази дума осигурява такова убеждаващо умозаклучение от *дедуктивен* тип. Най-често обаче такива убеждаващи умозаклучения се постигат интуитивно чрез асоциативните (парадигматични) отношения между пълноценните думи-знаци и емблематични (на принципа на синекдохата) примери или предимно реторичес-

ки тропи. До такива убеждения се достига в резултат на вероятностни умозаклучения (чрез реторическата аргументативна фигура на ентимемата) от възможностно-вероятностни предпоставки (премиси), установени като общоприети мнения, т.е. като *хипотетични (абдуктивни) умозаклучения*. Такова убеждаване се установява чрез взаимодействащото влияние на многократно повтарящите се (логико-) реторични индуктивни, дедуктивни и хипотетични аргументативни интерпретации. Те са допълвани от *общностните функционални конотации* и от несъзнаваните, интуитивни културни и персонални предпочитания (на „езиковото чувство“), които, заедно с *мотивите за емоционално-оценъчните конотации*, установяват споделяни общности мнения (*доха*). Такива мнения са в ролята на *правдоподобно знание* за предметната същност или значението на всяка дума с тенденция за бъдещо *познание на истината (идеята)* за същността на думата символ, а чрез нея – и за предмета, който тя означава.

В заключение си струва отново да се напомни, че асоциираните „*идеи*“ не са самостоятелни, а са *означаеми* на акустични думи – *означаващи*. Това означава, че са възможни словесни асоциации дори и според търсен семантичен ефект между означаеми в акустичното им сходство (от типа *звук символ*) или чрез опозиции на означаващи (от типа *паронимична атракция* в народната етимология), като например *кино – вино, гол – кол* и др. под.

Библиография:

- Балан 1947: Теодоров-Балан, А.* Състояние на българската граматика. София: Печатница Р. Младенов, 1947.
- Герганов 1984: Герганов, Е. и кол.* Български норми на словесни асоциации. София: Наука и изкуство, 1984.
- Йелмслев 1958: Hjelmslev, L.* Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure ? – In: Proceedings of Eight International Congress of Linguistics, Oslo (руски превод: Ельмслев, Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? – В: Новое в лингвистике, Москва, 1962).
- Молинер 1966: Moliner, M.* Diccionario de uso del español, t. 1–2, Madrid (1970–1971).

Касабов 1997–1998: Касабов, И. Носители на допълнителен смисъл в речта (Lapsus Linguae, ирония) – подтекст. – Български език, кн. 4 и 5.

Касабов 2006: Касабов, И. Граматика на семантиката. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006.

Касабов 2010: Касабов, И. За ролята на падежа в „безпадежните“ езици. – В: Сборник в чест на А. Теодоров-Балан. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010.

Сосюр 1916: De Saussure, F. Cours de linguistique générale. Publiée par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger, Payot, Lausanne-Paris (Editions Payot & Rivages pour les notes et commentaires de Tulio de Mauro. Paris, 1995).

Тодоров 1977: Todorov, T. La rhétorique de Freud – Théories du symbole. Paris: Editions du Seuil, 1977.